

Марія ПОПІЛЬ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню професійної ідентичності. Ідентичність проявляється на індивідуальному, соціальному, онтогенетичному й соціогенетичному підґрунті та на різних рівнях свідомості. Ототожнення себе з певною соціальною групою викликає переживання цілісності та перспективу саморозкриття. Для успішного процесу професійної самоідентифікації необхідні професійні уявлення, що дають можливість описати, класифікувати та зрозуміти соціально-психологічні феномени даного виду діяльності і допомогти в адаптації та самореалізації в ній у разі вибору її як професійної.

Ключові слова: ідентичність, Его-ідентичність, самоідентифікація, криза ідентичності, професійна ідентифікація, перцептивна ідентичність, Я-концепція.

Актуальність досліджуваної проблематики зумовлена важливим значенням, якого надають ідентичності та її ролі в особистісному зростанні вітчизняні та зарубіжні дослідники. Так, Е. Еріксон [8] вважав становлення ідентичності вкрай важливим для виживання як окремої істоти, так і всього людства, а Е. Фромм [3] сформовану ідентичність бачив умовою реалізації потреби особистості в переживанні власної неповторності. Г. Брейкуелл, Х. Теджфел, Дж. Тернер, представники американського когнітивного напрямку у психології, розглядали явище деперсоналізації як наслідок розбалансування особистісної та соціальної ідентичності [4]. Г. Костюк та С. Рубінштейн відводили вагомe місце у процесі становлення особистості вивченню умов збереження її самототожності.

© Попіль Марія, 2008

О. Леонт'єв стверджував існування взаємозв'язку між

психофізіологічною мінливістю людини та її особистісною стійкістю. На думку Д. Фельдштейна, успішна соціалізація й індивідуалізація особистості безпосередньо пов'язані зі становленням ідентичності. Створені соціальні умови для розвитку особистості самі собою не спонукають до самопізнання, самовдосконалення, якщо у людини не сформований необхідний для цього рівень розвитку психічних якостей та властивостей. Здатність до особистісного зростання визначають насамперед внутрішні умови, однією із яких є ідентифікація особистості. Отже, ідентифікаційні процеси є вкрай важливими для онто- і соціогенезу, а наявність проблем, пов'язаних з деперсоналізацією, автентичністю й самоактуалізацією, свідчить про необхідність подальшої розробки окресленої тематики [6].

Метою нашої статті є вивчення динаміки формування професійної ідентифікації та чинників, які впливають на її розвиток.

Серед науковців з країн пострадянського простору дослідженням ідентичності свого часу займалися Т. Буякас [1], Л. Шнейдер [2]; розглядали ідентичність у межах вивчення самосвідомості та “образу Я” Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, В. Мухіна, І. Чеснокова [2], [6]; психологічні умови розвитку самосвідомості досліджує М. Савчин, ідентифікаційні процеси у студентському віці вивчають В. Воронова, Г. Ложкін, а в середньому віці – І. Старовойтова [1], [2], [7]. У радянській психології зазначеній проблемі надавалося значення в контексті розв'язання проблем, пов'язаних із питаннями становлення особистості, зокрема В. Мухіна, Р. Кричевський, Б. Поршнев ідентифікацію розглядали як механізм формування самосвідомості в онтогенезі [2], [6].

Виділяються й аналізуються окремі види ідентичності: особистісна (Н. Антонова); соціальна (О. Галкіна, Л. Науменко, Н. Скотна, І. Середницька, В. Хотинець); етнічна (Л. Климанська, В. Хотинець); статеві (І. Романов); групова (Е. Еріксон, соціолог Р.-К. Мертон); професійна ідентичність (Т. Буякас, С.Н. Оксамитна, Е.В. Чорний) [1], [4], [7].

Ключовий напрям нашої розвідки – на основі аналізу зарубіжних та вітчизняних теоретико-методологічних

досліджень сформулювати концептуальні принципи вивчення професійної ідентичності, її структури, компонентного складу показників, умов досягнення зрілої ідентичності.

Загалом ідентичність є предметом багатьох досліджень, змістові компоненти якої обґрунтовуються з позиції різних концепцій, а механізми її розвитку зазнають широкої інтерпретації та розкриття у науковій літературі.

Ідентичність (лат. *identifico* – “ототожнення”) у психології розглядається як результат процесів соціалізації, ідентифікації, особистісної інтеграції тощо, під час яких відбувається прийняття й усвідомлення себе носієм певного елемента (ознаки, особистісної риси). У термінах ідентифікації описується ідентичність. Ототожнення себе з певною соціальною групою, як особистісна характеристика, зумовлює переживання цілісності та перспективу саморозкриття [6].

Проблема ідентичності та феноменів, що пов’язані з нею, вивчається в зарубіжній психології в межах різних концепцій. Основоположник концепції ідентичності Е. Еріксон [8] розглядає становлення ідентичності впродовж восьми життєвих стадій у трьох формах: інтродекції, ідентифікації й формування ідентичності. Механізм становлення полягає у проходженні періодів конфліктів між існуючою конфігурацією елементів ідентичності та відповідним способом входження її в навколишній світ, а також у подоланні криз, що з’являються при такому переході.

Отже, ідентичність – це складний феномен, що проявляється на індивідуальному, соціальному, онтогенетичному й соціогенетичному підґрунті та на різних рівнях свідомості. Кожен із напрямів акцентує увагу на вивченні певних компонентів та аспектів ідентичності, тому їх інтегративний аналіз дасть змогу зрозуміти структуру, генезу та умови її досягнення.

Ідентичність – це відносно тривале і необов’язково стабільне бачення своєї унікальності, когерентності й цілісності. У зарубіжній психологічній науці найчастіше ідентичність визначається як процес організації життєвого досвіду індивідуального “Я” протягом усього життя людини, як структура “Его”, динамічна організація здібностей, переконань

та індивідуальної історії [2]; [3]; [5].

Ідентифікація – процес, за допомогою якого людина або а) поширює свою ідентичність на когось-небудь іншого, або б) запозичує її від когось-небудь, або в) змішує чи плутає свою ідентичність з ідентичністю іншого. Вважають, що в дитинстві нездатність до ідентифікації з батьками, особливо з батьками своєї статі, зменшує відчуття ідентичності, але і невдалий відхід від ідентифікації з ними в підлітковому віці призводить до того ж результату [5].

Особистість може існувати і без сформованої ідентичності, у пошуках її. Але певна невизначеність, тривалий пошук – тяжка форма існування. Дифузія, розмитість індивідуальної ідентичності характерна для деяких вікових періодів розвитку, наприклад, юності. Втрата ідентичності відчувається як внутрішня дисгармонія, виражається у високій тривожності або інших невротичних проявах. Становлення професійної ідентичності розглядається в цьому контексті як поєднання фізичного, психічного та соціального аспектів. Важливу роль у цьому процесі відіграють особистісні якості фахівця: ціннісні орієнтації, інтереси, прагнення, характер, психофізіологічні якості, рівень загальної культури тощо. Зазначимо, що формування таких особистісних рис фахівця відбувається з набуттям професійної майстерності.

Основою професійного становлення фахівця є самоідентифікація з професією як провідна компонента професійної підготовки. Професійна ідентичність повинна відповідати вимогам гнучкості та здатності до змінювання. Сенситивним для формування професійної ідентичності, згідно з Е. Еріксоном [8], є період професійного навчання.

Внутрішнім аспектом оволодіння фахом є формування психологічної системи діяльності на основі індивідуальних якостей суб'єкта діяльності шляхом їх реорганізації, переструктурування, виходячи з мотивів, цілей та ставлення до праці, тобто через зміну самосвідомості. Важливим механізмом і результатом формування “Я-концепції” професіонала є відповідно самоідентифікація та ідентичність. Такі феномени можна розглядати в динаміці протягом формування професійної самосвідомості.

Формування професійного мислення виступає складовою

частиною системи становлення професійної ідентичності майбутнього фахівця. Термін “професійне мислення” використовується у двох значеннях: коли хочуть підкреслити високий професійно-кваліфікаційний рівень спеціаліста, йдеться про особливості мислення, що виражають його “якісний” аспект; з іншого боку, коли прагнуть підкреслити особливості мислення, що зумовлені характером професійної діяльності, мають на увазі предметний аспект. Проте найчастіше поняття “професійне мислення” використовується одночасно в обох цих значеннях. Маються на увазі деякі особливості мислення спеціаліста, що дають йому змогу успішно виконувати професійні завдання на високому рівні майстерності: швидко, точно, оригінально розв’язувати як ординарні, так і неординарні завдання в певній предметній сфері. Таких спеціалістів зазвичай характеризують як людей творчих у своїй професійній галузі, здатних до новаторства, відкриття нового.

Отже, ефективність включення людини в систему трудових взаємин значною мірою залежить від механізмів, етапів та результатів формування її професійної самосвідомості та “Я-концепції”, від адаптивних чи неадаптивних форм трудової поведінки, від успішності професійної соціалізації тощо. Крім того, значна роль у побудові професійної самосвідомості належить сформованим професійним образам “Я” (уявленням про професію та своє місце в ній), професійній самооцінці та самоставленню, усвідомленню соціальних професійних ролей та установок.

Вважається, що робота є основним джерелом ідентичності для переважної більшості дорослого населення індустріально розвинених країн [4]. Безперечно, професійна приналежність – важлива складова ідентичності особистості. Коли в різних життєвих ситуаціях дізнаєшся про те, що людина однієї з тобою професії, зразу відчуваєш до неї прихильність, симпатію, розумієш, що це – “свій”, адже світогляд, світосприйняття, цінності цієї людини тотожні твоїм. Вона розуміє з півслова перебіг твоїх думок, інтерпретації подій, професійні жарти.

У професійній діяльності становлення особистості відбувається особливо інтенсивно, оскільки вона концентрує у собі основну активність суб’єкта. Роль професійної

самоідентифікації полягає у створенні та співвіднесенні уявлень (особистих та суспільно необхідних) про обрану трудову діяльність, у формуванні самооцінки, а отже, і в ефективності інтеграції в ту чи іншу професію. Професійна самоідентифікація залежить від професійних стереотипів, образів, уявлень, оскільки безпосередньо сам ідентифікаційний процес здійснюється з урахуванням цих явищ. Особливе значення належить також поняттям професійної позиції та професійних ролей, оскільки розкриття особистісного аспекту професійної ідентифікації (на відміну від соціального) можливе лише тоді, коли відома система особистісних смислів індивіда стосовно системи професійних цінностей.

Професійна ідентичність – це усвідомлений процес ототожнення суб'єктом самого себе з іншим суб'єктом або групою, а це може передбачати повне злиття власного “Я” з образом іншої особи або здійснюватися за принципом бажаного доповнення своєї особистості певними якостями, що притаманні іншому. Коли ідентичність перестає бути процесом, набуває статичності і трансформується у стан, то це повинен бути стан готової динамічної рівноваги, що прагне змін [8].

Набуття професійної ідентичності інтегрує в собі такі основні елементи, як сформовані мотиви професійної діяльності, сукупність особистісних якостей, необхідних для здійснення цієї діяльності, та професійні знання, уміння, навички і здібності. Особистісний професійний розвиток пов'язаний із засвоєнням та відпрацюванням професійних норм, спеціальних засобів мислення, із набуттям особистісного досвіду, наслідуванням стереотипів і постійно здійснюється шляхом професійного самовдосконалення. Усвідомлення норм та стереотипів у роботі практичного психолога наближає його до моделей “ідеального професіонала” та сприяє підвищенню професійної майстерності.

Аналіз професійної ідентифікації здійснено у роботі І. Остапенка, який розглядає професійну ідентифікацію як системне утворення, що закономірно формується у процесі соціалізації індивіда. Особистісна позиція індивіда визначається ядром структурної організації професійної ідентифікації. Автор пропонує розглядати професійну ідентифікацію на трьох рівнях регуляції особистісної активності: на рівні загальної

спрямованості інтересів та ціннісних орієнтацій; на рівні узагальнених цільових установок; на рівні ситуативних конкретно-дійових установок [6].

Внутрішньою спонукою людини у професійному становленні, на думку О. Єрмоласвої, є прагнення її до інтеграції у соціальний контекст на основі ідентифікації із соціальними, зокрема, і професійно специфічними групами. Індивідуальний професійний розвиток, незважаючи на відмінності у конкретних видах праці, має спільну мету – самостійно, якісно та своєчасно здійснювати професійні функції з оптимальними психологічними витратами [2]. У процесі втілення ця мета має два напрями: перший – створення суб'єктами внутрішніх засобів професійної діяльності, започаткування основ внутрішньої професійної ідентичності (процес формування спеціальних знань, умінь, навичок, упродовж якого відбувається поетапна структурна зміна особистості); другий – формування зовнішніх засобів професійної ідентичності, що охоплює процес накопичення фіксованих знань і соціальних регуляторів в обраній професійній сфері та розвиток матеріальних засобів праці у відповідній предметній галузі.

Професійна самоідентифікація є механізмом формування професійної “Я-концепції” завдяки засвоєнню функціонально визначених професійних ролей та динаміці оцінки себе як фахівця.

При формуванні професійної “Я-концепції” важливими є такі фактори: сформованість індивідуальних стереотипів певної професії, співвіднесення їх із поглядами, виробленими в суспільстві; вплив групових експектацій на дотрудовій стадії соціалізації та розвиток образів професії як процес співвіднесення людиною власних життєвих цілей, задатків, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації у сфері праці. Ґрунтуючись на аналізі теоретичних джерел, підсумуємо, що однією з детермінант формування професійної самосвідомості є професійна самоідентифікація як механізм цього процесу [7].

Професійна самоідентифікація також розглядається як результат фахової підготовки та професійного становлення. У цьому разі йдеться про ідентичність особистості, яка стає

результатом професійного становлення за умов належного рівня усвідомлення необхідності самовияву, саморозвитку і самовдосконалення у професії. Тому самоідентифікація – це шлях до розвитку творчої спрямованості та креативності індивіда.

Професійна самоідентифікація тісно пов'язана зі структурою професійних образів, які поєднують уявлення про суб'єкт професійної діяльності, мотиваційні компоненти, професійно важливі якості, вимоги до особистості щодо конкретної спеціалізації. З іншого боку, образ професії містить уявлення про зміст діяльності, а отже, про її об'єкт, цілі, засоби, форми окремих дій. Система професійних уявлень особистості розвивається у ціннісно-смысловому вираженні і належить до системи індивідуального світогляду. Професійні уявлення фахівців виконують ряд важливих функцій інструментів пізнання, а отже, опису, класифікації та розуміння феноменів, що характеризують певний вид діяльності. Вони також сприяють адаптації особистості у професії, розширюють можливості власне професійної діяльності [7].

Дослідження особливостей професійної ідентифікації майбутніх медсестер та проведення емпіричного аналізу у зазначеному напрямі є основою для здійснення подальших розробок, зокрема таких, як поглиблене вивчення сутності регуляторної функції структурних компонентів ідентичності у професійному становленні та впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на ефективність ідентифікаційних процесів особистості.

Досліджуючи питання професійної ідентичності, зробимо висновки та виділимо такі основні ідеї: ідентичність формується у процесі особистісного самовизначення, міжособистісних і групових відносин на підставі емоційного сприйняття й раціонального усвідомлення солідарності або відчуження із зовнішніми об'єктами; ідентифікація є двобічним процесом, у якому індивід не лише засвоює характерні риси культури своєї спільноти, а й уносить до неї власні особистісні якості, що допомагає йому включатися до певної соціальної групи; ідентифікація реалізується через полісоціальний пізнавальний процес, у якому кожен індивід визначається за своїми

особистісними чинниками одночасно як представник багатьох соціальних інституцій (сім'ї, держави, об'єднань за різновидом занять, інтересів тощо); для успішного процесу професійної самоідентифікації необхідна наявність соціально значущого образу фаху, професійних уявлень, які дають можливість описати, класифікувати і зрозуміти соціально-психологічні феномени певного виду діяльності, допомогти в адаптації та самореалізації в ній у разі вибору її як професійної.

Перспективи подальших досліджень професійної ідентичності пов'язані із необхідністю глибшого розкриття умов її становлення у майбутніх медсестер та розробки системи практичних заходів у навчальних закладах з проблем вдосконалення фахової підготовки.

Література

1. Буякас Т. М. Процесс обучения как диалог между профессиональным и личностным становлением // Вестник Московского университета. Сер.14. Психология. – 2001. – № 2. – С. 69 – 77.
2. Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л. Б. Шнейдер. – М: Изд-во НПО “МОДЕК”, 2003. – 272 с.
3. Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ. – СПб.: Изд-во “Речь”, 2002. – 539 с.
4. Оксамитная С. Н. Трудовая карьера – пространство социальных идентификаций / Социальные идентификации и идентичности. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 77 с.
5. Психоаналитические термины и понятия: Словарь / Под ред. Б. Мура и Б. Фаина / Перев. с англ. А. М. Боковикова, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца. – М.: Изд-во “Класс”, 2000. – 304 с.
6. Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 3. / Под ред. Л. А. Головей, Л. А. Коростылевой. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – 248 с.
7. Черный Е. В. Профессиональная идентичность практического психолога / Практична психологія і соціальна робота. – 2000. – № 8. – С. 36.
8. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Изд-во: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 352 с.

Попиль Мария. Теоретико-методологические подходы

к изучению профессиональной идентичности. Статья посвящена исследованию профессиональной идентичности в контексте психологических знаний. Установлена сущность данного феномена, его структура и основные механизмы развития. Идентичность проявляется на индивидуальной, социальной, онтогенетической, социогенетической основе и на разных уровнях сознания. Отождествление себя с определенной социальной группой вызывает переживание целостности и перспективу самораскрытия. Для успешного процесса профессиональной самоидентификации необходимы профессиональные представления, дающие возможность описать, классифицировать и понять социально-психологические феномены данного вида деятельности, а также помочь в адаптации и самореализации в ней в случае выбора ее как профессиональной

Ключевые слова: идентичность, Эго-идентичность, самоидентификация, кризис идентичности, профессиональная идентификация, перцептивная идентичность, Я-концепция.

Popil Maria. Theoretical and methodological approaches to studying professional identity. The article is devoted to the research of professional identity in the context of psychological knowledge; the essence of the given phenomenon, its structure and basic mechanisms of development are revealed. Identity comes forward as a difficult phenomenon that shows up on individual, social, ontogenetic and socio-genetic ground and at different levels of consciousness. For the successful process of professional self-identification professional imagination is necessary, which enables to describe, classify and understand the socially-psychological phenomena of this type of activity and to help in adaptation and self-realization in the case when it is chosen as professional.

Key words: identity, Ego-identity, self-identification, crisis of identity, professional identification, professional identity, perceptive identity, Ego-concept.